

Jacek Wolski

"Memorabilia" - forum dyskusyjne przed reformą ochrony dóbr kultury we Włoszech

Ochrona Zabytków 42/2 (165), 177-181

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Od redakcji

Publikując tekst Jacka Wolskiego pragniemy przekazać polskiemu czytelnikowi informacje na temat kierunków dyskusji włoskiej sprzed kilku lat. O dziejach przemian natury strukturalnej, a także ideowej w ochronie dóbr kultury Italii pisaliśmy w „Ochronie Zabytków” (1984, nr 1, s. 3 i nast.). Wskazywaliśmy wówczas, że towarzyszyły one generalnym przemianom struktur administracyjnych zmierzającym ku daleko posuniętej decentralizacji. Trendy te nie mogły pominąć koncepcji ochrony dóbr kultury. Uznaliśmy za nader ważny, a także charakterystyczny, obecny etap dyskusji fachowej — gdy w trakcie wdrożonych już przemian uznano za nieodzowne powrócić do dyskusji na temat podstawowych celów ochrony spuścizny historycznej i jej zakresu. Powrót do podstaw filozofii ochrony dóbr kultury ma służyć próbie ponownego zweryfikowania postaw, sformułowania zakresu działań w nowej sytuacji. Autor przy tym wskazuje inicjatorów tych dyskusji, przyczyny, jakie ją wywołały. Można sądzić, że i u nas, po kilkunastu latach jałowych dyskusji o schematach organizacyjnych, cenach, elementach prawodawstwa (czyli o tych realiach, na które jako profesjonalści nie mamy żadnego lub tylko iluzoryczny wpływ), powrócimy do wielkich dyskusji o podstawowych zakresach i zadaniach ochrony zabytków w Polsce, do klimatu wymiany poglądów, który skutecznie zniweczono niemal dwadzieścia lat temu.

JACEK WOLSKI

„MEMORABILIA” — FORUM DYSKUSYJNE PRZED REFORMĄ OCHRONY DÓBR KULTURY WE WŁOSZACH

*Memorabilia*¹ — to nazwa zorganizowanego w 1987 r. we Włoszech forum (przygotowanego przez Ministerstwo Dóbr Kultury i Środowiska² — przy ścisłej współpracy z prestiżową grupą przedsiębiorstw IRI-Italstat). Celem forum jest wymiana poglądów na temat przyszłości i użytkowania dóbr kultury³ oraz doświadczeń w tym zakresie. W forum uczestniczą technicy, intelektualiści i administratorzy. Godny podkreślenia jest fakt, że do dyskusji włączyli się nie tylko przedstawiciele administracji państwowej, lecz także placówek uniwersyteckich, prywatnych itp.⁴.

Forum towarzyszy akcja *memorabilia*, której celem jest ustalenie, może lepiej brzmiałoby „uaktualnienie”, metod i kryteriów nakreślonych 20 lat temu przez tzw. Komisję Franceschini⁵. Komisja ta opracowała normy prawne dotyczące ochrony zabytków, dzieł sztuki i krajobrazu oraz kryteria reorganizacji administracji, środków finansowych itp. Obecnie panuje bowiem powszechne przekonanie, że ustalenia te należy uznać za przestarzałe wobec zmian, które wprowadza współczesny rytm życia i postęp techniczny (w oczekiwaniu na reformę parlamentu, która powinna uprościć administrowanie państwem).

Szeroko zakrojona akcja *memorabilia* została przygotowana na pierwsze półrocze 1988 r.; objęła ona wystawę, kongres i osiem seminariów. W jej popularyzacji wykorzystano audiowizualne środki przekazu, wideo, komputery itp. W ramach akcji ukazało się 3-tomowe opracowanie książkowe pt. *Memorabilia*, które jest rozwinięciem dyskusji zapoczątkowanej wiosną 1987 r. publikacją *Anastilosi*⁶. 10 grudnia 1987 r. otwarto w Rzymie wystawę zatytułowaną *Memorabilia* w monumentalnym gmachu San Michele, byłym przytułku z XVI w. (którego

długość wzdłuż Tybru wynosi 340 m) projektu Carlo Fontany i w którym obecnie mieszczą się m.in. siedziby centralnych władz konserwatorskich, Wyższa Szkoła Konserwacji i ICCROM. Rangę wystawy określa liczba i prestiż placówek naukowych w niej uczestniczących

¹ Termin ten oznacza „rzeczy godne zapamiętania”.

² Ministro per i Beni Culturali e Ambientali.

³ Termin dobra kultury wprowadzono do prawodawstwa włoskiego dopiero w 1939 r. W ustawie nr 1089 z 1 czerwca 1939 r. odpowiadał on terminowi *case*, dosłownie — rzeczom, a poprawniej — obiektom i przedmiotom, a nie tylko obiektom jak to jest niejednokrotnie w użyciu (por. m.in. W. Kowalski, *Miejsce ochrony dóbr kultury w systemie prawa*. „Ochrona Zabytków” 1986, nr 3, s. 175). W połowie lat sześćdziesiątych przyjął się termin dobra kultury znajdując odpowiedniki w nazewnictwie administracji państwowej (por. 3-tomowe wydanie *Per la salvezza dei beni culturali in Italia*. Rzym 1967). Do tejsze właśnie tradycji nawiązuje akcja *memorabilia*, której bodźcem był przyspieszony rytm przemian współczesnego życia i samego pojęcia „dobra kultury”, grozących niebezpieczną dychotomią.

⁴ Uniwersita di Firenze, Università di Roma, „La Sapienza”, Politecnico di Torino, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Consis, Istituto Regionale per i Beni Culturali dell'Emilia, Romagna, Regiony: Sicilia, Val D'Aosta, Trentino Alto Adige, Radiotelevisione Italiana.

⁵ Komisja Franceschini (Commissione d'indagine per la tutela del patrimonio storico, archeologico, artistico e del paesaggio) została powołana ustawą nr 310 z 26 kwietnia 1964 r. na wniosek Ministra Oświaty i przy współpracy Ministerstwa Skarbu i Ministerstwa Robót Publicznych z 2 listopada 1963 r. Dekretem Prezydenta Włoch w listopadzie 1964 r. kierownictwo Komisji powierzono Francesco Franceschiniemu. Wnioski komisji zostały przedstawione w 1966 r. i opublikowane w 1967 r.

⁶ *Anastilosi*. *L'antico, il restauro, la città*. Red. Francesco Perego. Bari 1987; *Memorabilia / il futuro della memoria*. Red. F. Perego, wyd. Laterza, Bari 1987 T. 3, Por. s. ...

i instytucji współpracujących⁷. Problematyka wystawy dotyczy zasobów zabytkowych Włoch. Do ich ekspozycji wykorzystano najnowocześniejsze środki techniczne, m.in. urządzenia komputerowe pozwalające na ukazywanie obiektów w różnej perspektywie, urządzenia do kolorowych reprodukcji, które pozwalają na otrzymanie odbitek w ciągu kilku sekund.

Ekspozycja podzielona została na trzy niezależne, lecz powiązane ze sobą działy, które odpowiadają trzem celom całej akcji:

- 1) aktualizacja problematyki dotyczącej dóbr kultury;
- 2) poznanie zasobów dóbr kultury i wyznaczenie priorytetów;
- 3) przygotowanie wzorców typologicznych, które pozwoliłyby zweryfikować wybrane metody działania.

Jeśli chodzi o pierwszy punkt, to trzeba podkreślić, że kwestią najważniejszą wydaje się znalezienie odpowiedzi na ekonomiczną zależność pomiędzy popytem a popytem w dziedzinie dóbr kultury. Punktem wyjścia jest tu popyt, czyli zapotrzebowanie społeczne na dobra kultury.

Natomiast w punkcie drugim z natury rzeczą materiałem podstawowym jest całe bogactwo Włoch w dziedzinie dóbr kultury, w większości — ale nie całkowicie — zinwentaryzowane i szacunkowo wycenione według wartości materialnej prac konserwatorskich. Opracowania 1000 różnorodnych obiektów znalazły się na wystawie. Wszystkie prace zostały wyselekcjonowane wiosną 1987 r. na podstawie materiałów pochodzących z urzędów konserwatorskich.

Natomiast 70 wzorców typologicznych, odpowiadających trzeciemu zamierzeniu, jest „nośnikiem” wystawy. Materiały ilustrują w większości przezroczą dużego formatu, wszystkie bez wyjątku regiony Włoch (od Sycylii i Sardynii do Piemontu, Górnej Adygi i Friuli). Przedstawiają obiekty lub wręcz zespoły o dużej rozpiętości skali, pochodzące z różnych okresów, należące do różnych kultur, warsztatów itp. Założenia policentryczne, rozproszone (miasteczka, wsie i obiekty kultu wzdłuż via Romea w okolicach Parmy, obszary parku archeologii podwodnej w pobliżu Neapolu, zespół dużych miast nadmorskich Etrurii południowej, krużganki w Pestum itd.) kontrastują z założeniami o ciągłości lokalizacyjnej (Villa Hadriana w Tivoli, port w Syrakuzach, obszar miasta greckiego w Metaponto itd.) lub z bardziej lub mniej jednorodnymi obiektami architektury (synagoga w Mantui, zamek aragoński w Ortonie, monumentalny Palazzo Poli w Rzymie „goszczący” Fontannę di Trevi, Arena w Weronie, Teatr Marcellusa w Rzymie). Rozpiętość między datami powstania eksponowanych założeń jest ogromna — od czasów etruskich i greckich do czasów najnowszych (miasto Sabaudia inaugurowane w 1934 r., zakład przemysłowy Meccanica Romana w Ostii z lat 1927–1929).

Znaczną część stanowią miasta zabytkowe powstałe na przestrzeni wieków (np. Todi w Umbrii — etruskie miasto graniczne lub średniowieczne Roscigno Vecchia w okolicach Salerno, opuszczone w 1902 r.). Liczną grupę stanowią siedziby muzealne: Muzeum Egipskie w Turynie, Museo Brera w Mediolanie, Museo Storico w Rovereto, Galleria dell' Accademia w Wenecji; Museo Archeologico w Ferrarze, Galleria Nazionale Umbra w Perugii, sieć muzeów rzemiosła i przemysłu w regionach Marche. Wśród obiektów mniejszych przeważają te, które łączą w sobie cechy interdyscyplinarne architektury i sztuki. Przykładem niezwykle sugestywnym może być kościół-sanktuarium S. Maria delle Grazie w Curta-

tone (Mantua) z 1398 r., w którym znajdują się fascynujące figury z drewna, wosku i z miazgi papierowej z 1517 r. (warto zwrócić uwagę na koszt przewidywanej ich konserwacji — ok. 2 miliardów lirów włoskich, tj. ok. 1,6 miliona dolarów USA⁸).

Nad kryteriami wyboru tych wzorców typologicznych można dyskutować, lecz już sam wybór skłania do pewnych wniosków. I to nie ze względu na rozmieszczenie ich na obszarze Włoch (44 w regionach północno-centralnych, a 26 na wyspach i południu), i nie ze względu na proporcje między regionami (7 w Rzymie i Lacjum, tyleż w Toskanii, po 6 w Kampanii na Sycylii i w Emilli-Romagna, 1 w Ligurii itd.), jak również nie ze względu na podział, ponieważ jest on dość czytelny (odpowiada podziałom strukturalnym administracji państwowej). Wydaje się, że można obserwować odejście od pojmowania dóbr kultury jako jednoznacznych obiektów-pomników i dążenia do ich łączenia ze środowiskiem, istniejącą strukturą terytorialną i siecią turystyki. Wystawa jest podzielona na pięć sektorów: pierwszy to materiały pozwalające na odczytanie sytuacji aktualnej w dziedzinie dóbr kultury we Włoszech; drugi przedstawia problematykę *memorabili* poprzez projekcję materiałów wizualnych, m.in. opracowania telewizyjne danych archiwalnych; trzeci — pokazową pracownię elektroniczną, przedstawiając m.in. opracowanie materiałów za pomocą Computer Aided Design; czwarty — wideodyski dotyczące dóbr kultury i zarządzania zbiorami kserofotograficznymi i kartograficznymi (wśród tych pierwszych — rzymskiej Galleria Spada i weneckiej — Galleria dell' Accademia); piąty prezentuje materiały audiowizualne dotyczące *memorabili*.

Odrębnym i niezwykle interesującym problemem jest opracowanie wzorcowej mapy zagrożeń dóbr kultury przygotowanej przez ICR⁹, jako próba rozeznania ogólnych przyczyn niszczenia i zagrożeń, na które narażone są skarby kultury. Do przygotowania danych wykorzystano a) rozmieszczenie poszczególnych obiektów i ocenę ich wartości i b) dane dotyczące zagrożeń.

Uwzględniono ok. 10 000 obiektów wytypowanych z obszarów poszczególnych komun, najniższych jednostek organizacji terytorialnej Włoch. Wśród czynników zagrażających zabytkom uwzględniono ruchy sejsmiczne, wyludnienie, warunki klimatyczne, zanieczyszczenie środowiska, zmiany struktury hydrologicznej i kradzieże dzieł sztuki. Różnorodność danych wyjściowych, przejętych z różnych źródeł i wymagających dodatkowych opracowań, w niczym nie zmienia wartości tego studium, jak również prawdopodobieństwa opracowanej syntezy, według której obszary Apulii i Sardynii można przeciwstawić zagrożonym obszarom sycylijskiej Katanii i Centralnego obszaru Apeninów. Wskaźnik sejsmiczny okazuje się determinujący. Wystawa sięga więc „w głąb” i „wszerz” podkreślając rolę środków technicznych, umożliwiających z jednej strony opracowanie danych, z drugiej dotarcie opracowanych już programów „pod strzechę”, a na pewno do szkół. Na wystawie można obejrzeć specjalny program telewizyjny przygotowany dla dziennika telewizji włoskiej (program I) właśnie na

⁷ Por. przypis 3.

⁸ Prace konserwatorskie nad strukturą drewnianą nośną zostały wycenione na ok. 583 dolarów na metr kwadratowy, natomiast 56 figur po 5830 dolarów za sztukę (źródło: *Memorabilia*, op.cit., T. III, s. 77–82).

⁹ Istituto Centrale del Restauro. Per una carta del rischio del patrimonio culturale. Rzym 1987.

temat *memorabili*, co oznacza w tłumaczeniu dosłownym przyszłość pamięci.

Miejsce konserwacji zabytków we Włoszech w polityce państwa w zakresie kultury i sztuki i w środowisku zawodowym uległo w latach osiemdziesiątych zmianie. Zmiana ta wynika z ogólnoświatowych tendencji do przekształcania definicji zabytku i jego roli. Można zaryzkować stwierdzenie, że właśnie we Włoszech temat ochrony i konserwacji zabytków w ujęciu globalnym, przyciągnął ostatnio uwagę fachowców. Potwierdza to szeroka dyskusja zapoczątkowana wydaniem książki pt. *Anastilosi* (1987) i kontynuowana po opublikowaniu *Memorabiliów* (1987).

Anastilosi i *Memorabilia* wydane przez wydawnictwo Laterza w starannej szacie graficznej zawierają interesujące sądy, opinie i uwagi ok. setki uczonych, administratorów i specjalistów. Poglądy autorów, wśród których znajdują się prawnicy, historycy sztuki, publicyści, architekci, konserwatorzy zabytków, urbaniści, socjologowie, archeolodzy i in. są czytelne i podane w usystematyzowany sposób dzięki uporządkowaniu materiałów i zebraniu ich w działy tematyczne.

W obydwu tych pozycjach wydawniczych zawarta jest próba naszkicowania szerokiej problematyki konserwacji zabytków we Włoszech z podaniem przykładów ogólnych (*Anastilosi*) i lokalnych (*Memorabilia*). Warto jednak zwrócić uwagę, że tylko jedna piąta autorów mogła (lub chciała) skorygować, lub uzupełnić, swoje tezy zawarte w *Anastilosi* w *Memorabilia*.

Anastilosi. L'antico, il restauro, la città (Anastyloza. Antyk, konserwacja zabytków, miasto). Praca zbiorowa pod redakcją Francesco Perego. Wyd. Laterza. Bari 1987 (349 ss., 118 il. barwne i 291 czarno-białe).

Poprzedzona przedmową Felice Santonastaso, *Intervento pubblico, Beni culturali ed evoluzione della società (Akcja publiczna, dobra kultury i ewolucja społeczeństwa)* i opatrzona wstępem Francesco Gurrieri, *Itinerari del restauro (Drogi konserwacji zabytków)*, książka zawiera 47 niezależnych szkiców (51 autorów), zebranych w pięciu działach i opisujących 25 realizowanych projektów konserwacji zabytków wykonanych przez IRI-Italstat, włoskiego promotora książki. Oto tytuły wyodrębnionych działów: *L'antico nel Ciclo Contemporaneo (Antyk w cyklu współczesności)*, *Teoria e Teorie (Teoria i teorie)*, *Restauro e Società Civile (Konserwacja zabytków i społeczeństwo wykształcone)*, *Scienza e Tecnica del Restauro (Nauka i technika konserwacji zabytków)*, *Archeologia, Architettura, Città (Archeologia, architektura, miasto)*.

Na pierwszy plan w dziale pierwszym, oprócz dysktowanego już od dawna zagadnienia, jakim jest określenie roli centrum historycznego we współczesnym mieście, wysuwa się sprawa związków między wzorcami historycznymi a projektowaniem współczesnym (post-modernizm) i dobrami kultury nie należącymi do świata dalekiej przeszłości, lecz stanowiącymi część sztuki (czy architektury) współczesnej. Równie interesujące jest wzrastające posługiwanie się elementami, motywami historycznymi w środkach społecznego przekazu, na ogół w celach konsumpcyjnych (reklama).

Różnorodność ujęć wynika nie tylko z rozpiętości zainteresowań zawodowych, lecz również temperamentów twórczych autorów książki. Świadczą o tym przykłady: obok dyrektora generalnego centralnej administracji państwowej w dziedzinie dóbr kultury, Francesco Sisin-

niego, czy administracji florenckiej Francesco Gurrieri, któremu zawdzięczać należy doskonale wprowadzenie do tematu (str. 1–9), znaleźć można nazwisko Giovanni Michelucciego — projektanta słynnego i budzącego kontrowersje kościoła przy Autostradzie Słońca we Florencji, Paolo Portoghesiego — sztandarowej postaci włoskiego postmodernizmu, Leonardo Benevolo — doskonałego i umiarkowanego znawcy architektury i urbanistyki, Pier Luigi Cervellatego — urbanisty-administratora z Bolonii, zasłużonego historyka sztuki, Giulio Carlo Argana — byłego burmistrza Rzymu i byłego prezesa towarzystwa przyjaźni włosko-polskiej i wielu innych, wśród których znajdują się m.in. G. Gullini, C. De Seta, O. Ferrari, G.K. Koenig, C. Dardi, M. Vittorini, G. Bettin, G. Miarelli Mariani, F. Borsi, R. Bonelli.

Dobór autorów wyznaczył szerokie forum dyskusyjne, co odpowiada zresztą rzeczywistemu wzrostowi zainteresowania tematyką dóbr kultury w społeczeństwie włoskim. Nie ulega również wątpliwości, że w ciągu ostatnich dziesięcioleci można zaobserwować wzrost skali badanych tematów równoległe z pogłębianiem tematyki analitycznej. Ta tendencja odnosi się jednakowo do obiektów małych, jak i obszarów terytorialnych. Opinie autorów nie są naturalnie — i na szczęście — jednorodne, niektórzy z nich omawiają swoje doświadczenia projektowe, inni zastanawiają się nad „przepustowością” obszarów zabytkowych („prześciśnięcie” się przez rzymskie Schody Hiszpańskie lub plac Św. Marka w Wenecji jest już rzeczywiście problemem), jeszcze inni nad wykruszaniem się obiektów historycznych w dzielnicach zabytkowych (zastępowanych obiektami gastronomicznymi, handlowymi itp.) Tu i ówdzie słychać echa dyskusji o postmodernizmie i krytyki programów jeszcze do niedawna niepodważalnych.

Kilka przykładów: „*śluszną jest krytyka utopistycznej wizji racjonalnej: ja sam [Argan] ludziłem się kiedyś, że prawdziwą architekturą nowoczesną miała być urbanistyka i jej przyszłość — ekologia*” (Argan, s. 19) lub „*w obronie demokracji miasta, należy zwalczać [...] reakcje »nienawistnie antyartystyczne«, które dominują w naszych czasach*” (Argan, tamże). Jaki więc program, jakie miasto, detal? Co zrobić z obszarami przebadanymi przez archeologa, który „*stara się rozszyfrować procesy przekształceń poprzez odczytanie nawarstwień [...], pozostawiając po sobie na ogół to, co nigdy nie istniało*” (R. Francovich, s. 251), co zrobić z białymi plamami centrów historycznych? („*zostawić*”, Argan, s. 19), „*budować miasto w mieście i wieś na wsi!*” (Sartoris, s. 143). Jest więc w tym morzu poglądów, pomysłów i teorii miejsce na anastylozę, jako jeden z procesów projektowych zmierzających do zachowania i uczynienia, środkami nauki i sztuki, materialnych dóbr kultury (do skali terytorialnej włącznie) z maksymalnym uwzględnieniem istniejących komponentów środowiskowych, strukturalnych, historycznych, artystycznych itd. (lecz — dodałbym — podporządkowanych idei całości kompozycyjnej!).

Zasadnicze pytanie, które można postawić pod adresem autorów książki (choć należałoby ich nazwać uczestnikami dyskusji, ponieważ niektóre głoszone przez nich sądy i opinie niejednokrotnie wzajemnie się wykluczają), nie dotyczy pojęcia i kryteriów ochrony dóbr kultury, lecz fizycznych granic jednostkowych obiektów ochronny. O ile w wypadku zabytków ruchomych granice te są na ogół oczywiste, to w wypadku większych obiektów, zespołów, miast i obszarów terytorialnych wyznaczenie granic wcale nie jest jednoznaczne. W stosunku do

najmniejszych nawet nieruchomości ich kontekst środowiskowy stanowi istotną część całości i jako taki przesuwając granice obiektu na zewnątrz jego ściśle fizycznego kształtu. Wspomina o tym art. 1 Karty Weneckiej, ale ma on cechy wyłącznie programowe, a w rzeczywistości podziały własnościowe stanowią ogromne ograniczenie. Niestety, podobnie jest z podziałami między państwowymi.

Problem określenia granic wytrzymałości — można powiedzieć wewnętrznej — obszarów konserwacji (bez względu na to czy są one zabudowane, czy nie) jest w książce omawiany szeroko i wielostronnie, lecz zawsze w kontekstach dość przypadkowych, ale nie został wydzielony. Podkreślić jednak należy jednoznaczny wypowiedź Constantino Dardiego (*Kontenery historyczne: granice elastyczności*): „Tylko projekt na odpowiednim poziomie jest w stanie pogodzić style i języki architektury, dostosować się do wymogów współczesności, bądź ze względów technologicznych, bądź normatywnych, chronić przed groźbą konserwacji biernej, która prowadzi do mumifikacji [...]. Może również chronić przed niebezpieczeństwem fragmentarycznych, niewidocznych niemal działań rewaloryzacji »lekkiej«, która pozornie niczego nie zmienia, a w zasadzie rujnuje...”

(s. 245). Zupełnie inne stanowisko zajmuje Paolo Portoghesi (*Historia w projekcie, w budynku*): „Architekci uwzględniają sąd historii, który określa wartość konwencji architektonicznych, lecz nie oni decydują [...]. Architekt musi pamiętać, że projektując sięga w odległe czasy, jakby otrzymał zlecenie od mieszkańców prehistorycznej wioski. Kształtowanie środowiska kiedyś należało do wszystkich i, być może, w wiosce elektrycznej również projekt architekta będzie poddany dyskusji” (s. 53).

Wielopłaszczyznowość problematyki tak różnorodnie relacjonowanej przez autorów *Anastilosy* i poszukiwanie płaszczyzny porozumienia nie zostawiły miejsca na szczegółowe naświetlenie tego aspektu, chociaż interesujący zestaw zrealizowanych projektów z dziedziny konserwacji (wykonanych w ramach programu realizowanego przez Italstat, wśród których są przykłady Pompei, rzymskiego Pałacytu i watykańskich muzeów) przypomina o różnicy między skalą realizacji i skalą efektu wykraczającego poza nią.

Nic więc dziwnego, że poglądy wyrażone w *Anastilosy* były kontynuowane w *Memorabiliach*.

Memorabilia: il futuro della memoria (Rzeczy godne zapamiętania: przyszłość pamięci), podtytuł: *Beni ambientali architettonici archeologici artistici e storici in Italia (Dobra środowiskowe, architektoniczne, archeologiczne, artystyczne i historyczne we Włoszech)*. Praca zbiorowa. Opracowanie: Francesco Perego. Wyd. Laterza. Bari 1987, tom I–III. Tom I — *Tutela e valorizzazione oggi (Ochrona i waloryzacja dziś)* (ss. 488, liczne plany, wykresy i fotografie czarno-białe). Tom II — *Il patrimonio vulnerato (Majątek nadwątlony)* (649, ss. 1115 il. czarno-białe). Tom III — *Laboratori per il progetto (Laboratoria dla projektu)* (484, ss. 522 il. barwne i 67 czarno-białe).

Z trzech obszernych tomów drugi i trzeci zawierają wyselekcjonowane materiały, stanowiąc rodzaj katalogu. Tom drugi obejmuje zestaw ok. 1100 obiektów wymagających konserwacji, uporządkowanych według przynależności regionalnej i ponumerowanych. Przy każdym z nich podany jest krótki opis, fotografia i orientacyjny

koszt prac konserwatorskich. Zebrany w lokalnych urzędach konserwatorskich materiał posłużył do wyselekcjonowania siedemdziesięciu wzorców typologicznych, tj. obiektów lub systemów, które posłużyłyby do sprawdzenia ustaleń programowych *Memorabilii*. Trzeci tom jest rodzajem katalogu wystawy *Memorabilii* i zawiera nieco większy zakres informacji dotyczących poszczególnych obiektów (lub systemów) i bogatszy materiał ilustracyjny.

Nie wnikając w szczegółowe kryteria selekcji tych materiałów, można przyjąć, że wynikają one z możliwości czasowych i finansowych organizatorów.

Niemal kompletny materiał pozwalający na zrozumienie problematyki analizowanej w *Memorabiliach* zawiera pierwszy tom. Poświęćmy mu więcej uwagi. Tom otwierają dwa teksty: Francesco Sininiego i Felice Santonastaso, pierwszy z ramienia Ministerstwa Środowiska, drugi jako przedstawiciel Italstatu. S. Sininieni postuluje połączenie nauk technicznych z naukami humanistycznymi, a F. Santonastaso — dialog między państwem i przedsiębiorczością prywatną. Merytorycznym wprowadzeniem jest tekst Francesco Perego: *Ragioni e chiavi di lettura di „Memorabilia” (Racje i interpretacje „Memorabilii”)*. Daje on pełny obraz problematyki zawartej w książce, również dzięki wyjaśnieniu „czym program »Memorabilia« nie jest”. A więc nie bierze pod uwagę takich dóbr kultury jak archiwa, biblioteki, poezja, dobra niematerialne: muzyka, przekazy ustne, przedstawienia itp.; również dzieła sztuk plastycznych zostały ujęte raczej jako część składowa otoczenia (środowiska) niż jako obiekty z zakresu historii sztuki jako takiej. W związku z tym w polu widzenia pozostały te działy, które odnoszą się do dóbr kultury środowiska, architektury, archeologii, sztuki i historii. W *Memorabiliach* nie uwzględnia się również problemu reformy administracji w sektorze dóbr kultury i problemu konserwacji na „co dzień” (mimo uznania go za najważniejszy), by skupić uwagę na sytuacji zagrożenia „bytowego” wymagającej jak najszybszego wypracowania płaszczyzny działania wobec nawarstwiających się zaległości i rosnących potrzeb.

W programie nie wzięto pod uwagę doświadczeń administracji lokalnej, organizacji kościelnych, prywatnych itp.; odniesiono się jedynie do doświadczeń i struktury organizacyjnej państwowych organów konserwatorskich (Soprintendenze).

Zasadniczą część pracy poprzedzają opracowania nazwane przyczynkami. Zamieszczono tam teksty Giulio Carlo Argana o reformie, Massimo Pallotino o Komisji Franceschini, Pierluigi Spadoliniego o kulturze pracy i kształceniu techników, Dante Balboniego o sakralnych dobrach kultury, Francesco Saverio Rabbottiego o bogactwie instytucji kościelnych i tekst prawnika Bruno Cavallo, w którym autor podkreśla różnicę między rzeczą (cosa) i dobrem (bene) w pojęciu prawnym, bowiem zbyt często przedmioty sztuki i dobra kultury są uznawane za synonimy (s. 16). Ta część wypełnia pewne luki merytoryczne i uzupełnia wstęp.

Interesującym wprowadzeniem do tematu jest bogaty (100 stron) materiał ilustracyjny autorstwa Alberto Clementi i Francesco Perego: *Stare i nowe problemy: przykłady*. Fotografie uporządkowane według zagadnień dokumentują niedbałość i wandalizm, niewłaściwe użytkowanie obiektów, niedostępność i zniszczenie środowiska, „obleganie” zbiorów i miejsc zabytkowych przez turystów, zniszczenia spowodowane zanieczyszczeniami atmosferycznymi, zagrożeniami i trzęsieniami ziemi, „sła-

bością samego zakazu", zmianami cech handlowych, niewłaściwą konserwacją itp.

Tekst zasadniczy książki składa się z czterech podstawowych części. Część pierwsza: *Vent'anni dopo la Commissione Franceschini. Istruttoria per un programma (20 lat po Komisji Franceschini. Wstępna faza programu)* obejmuje ona rozdziały odpowiadające w przybliżeniu strukturze włoskiego Ministerstwa Środowiska: *Dobra archeologiczne, Dobra artystyczne i historyczne, Dobra środowiskowe i architektoniczne — budowle, Dobra środowiskowe i architektoniczne — centra historyczne i krajobrazy, Muzea i galerie*. Część druga: *Le metamorfosi della domanda (Przekształcenia popytu)* oprócz tekstów podstawowych zawiera obszerny zestaw (osiem) opisów odnoszących się do najważniejszych placówek i instytucji kultury włoskiej. Część trzecia: *L'offerta verso il territorio (Podaż wobec terytorium)* dzieli się na dwie — *Poznać, by zdecydować* i *Warunki działania*. Część czwarta: *La scienza e le tecnologie avanzate per i beni culturali (Nauka i współczesne technologie dóbr kultury)*.

Część pierwsza jest więc omówieniem dotychczasowych doświadczeń, część druga nakreśla tendencje i zapotrzebowanie społeczne, część trzecia przedstawia „przypływ” danych. Część druga i trzecia podkreślają istotną współzależność „popytu” i „podaży”, gdzie o popycie stanowi m.in. rozwój turystyki, czasu wolnego, jakości życia itp. Nawiasem mówiąc, rzeczywiście pozadyskusyjne wydaje się stwierdzenie: „nie ulega wątpliwości, że na polu dóbr kultury ewolucja popytu wyprzedziła ewolucję podaży” (Renato Nicolini, str. 284).

Termin „podaż” w stosunku do oferty dóbr kultury (do liczby dóbr oferowanych) może nasuwać pewne wątpliwości, lecz odpowiada założeniom autorów podkreślających ścisłą zależność między popytem i podażą w konwencji ekonomii (tutaj można przypomnieć tekst Paola Leona i Antonia Valentini z *Anastilosì*¹⁰). Ten podział w *Memorabilia* nie przebiega sztywno, między częścią drugą i trzecią; już w części pierwszej Francesco Valcanover pisze o „starych i nowych dysproporcjach oferty muzealnej”, Francesco Paolo Fiore o „stosunku konser-

wacji i rewaloryzacji”. W obszernym szkicu *Popyt za granicą na włoskie dobra kultury*, w którym wymienia się Australię, obie Ameryki, Chiny i Japonię i oczywiście wiele krajów Europy (nie wymieniono Polski, co — jak sądzę — jest przeoczeniem). Nie dziwi natomiast ograniczenie przykładów dotyczących normatywów prawnych i systemów finansowania do kilku tylko państw o strukturze zbliżonej do Włoch.

Interesujące dane zawarte są w tekście opracowanym przez CENSIS (s. 276), na podstawie wywiadu z osobami wizytującymi obiekty monumentalne. Połowa ankietowanych utrzymuje, że motywem zwiedzania jest chęć pogłębiania kultury osobistej, a tylko 10% wykorzystanie czasu wolnego.

Przechodząc do danych końcowych: tylko 15% analizowanych obiektów stanowi własność prywatną i 8% należy do Kościoła, połowa jest własnością państwa i komun (okręgów), terenowych jednostek administracji. Miastem przyciągającym środki inwestycyjne jest Rzym, a w nim sektor archeologii; za stolicą — Wenecja i Neapol. W podziale typologicznym wyjątkowo niski procent stanowią dobra środowiskowe (3%). Omawiany tom pierwszy nie stanowi jednak zamkniętej całości. Część czwarta, stanowiąca jego zakończenie i omawiająca możliwości technologii i organizacji naukowej, znajduje w pewnym sensie właściwe zakończenie we wprowadzeniu do tomu drugiego, w którym Mario Manieri Elia analizuje rezultat wyboru (obiektów) dokonany przez urzędy konserwatorskie, twierdząc, że sam wybór teoretycznie jest słuszny, ponieważ dobra kultury i środowiska za takie są uznane wyłącznie przez społeczeństwo. Abstrahując od pominięcia delikatnego tematu, jakim jest współzależność społeczeństwo-władza-naukowiec-środki finansowe, należy przyznać, że materiał przygotowany w *Memorabilia* jest wszechstronny i interesujący.

Przesunięcie środka ciężkości debaty, która w *Anastilosì* dotyczyła filozofii konserwacji, a w *Memorabilia* polityki (i dokumentacji) konserwatorskiej podkreśla przemiany, jakie dokonały się w środowisku konserwatorów włoskich, kraju nasyconego zabytkami.

dr Jacek Wołski
Rzym

¹⁰ *La valutazione cost benefici nei piani d'intervento sui beni culturali* (ss. 125–131); por. też P. Leon, *L'economia dei beni culturali*. Casabella n. 533, 1987.

MEMORABILIA — DISCUSSION FORUM PRECEDING THE REFORM OF CONSERVATION OF THE CULTURAL HERITAGE IN ITALY

Memorabilia is the name of the forum organized in Italy in 1987, whose purpose is to exchange ideas on the future and utilization of the cultural heritage and experiences in this field.

The forum is accompanied by a campaign whose aim in turn is to update the legal norms concerning conservation of objects of historical value. As part of the campaign, an exhibition, a congress and eight seminars were organized. There was also the

publication of the three-volume work entitled *Memorabilia*, which is an elaboration of the discussion begun in spring 1987 with the publication *Anastilosì*.

In the above article the author discusses in detail the exhibition entitled *Memorabilia* and both book editions: *Anastilosì* and *Memorabilia*.